

УДК 332.146.2:316.614(477)

Верховод І.С.
кандидат економічних наук, доцент
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Мелітополь

СОЦІАЛІЗАЦІЯ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Анотація. Досліджена суперечність між вимогами соціалізації розподілу благ і потребами підтримання глобальної конкурентоспроможності національного виробництва.

Ключові слова: розподіл, соціалізація, соціальне забезпечення, інститути перерозподілу доходів.

Аннотация. Исследовано противоречие между требованиями социализации распределения и необходимостью поддержания глобальной конкурентоспособности национального производства.

Ключевые слова: распределение, социализация, социальное обеспечение, институты перераспределения доходов.

Annotation. The notion socialization of economics has been found out exactly in the article. Investigated the contradiction between the demands of socialization of distribution and the need to maintain global competitiveness of national production. Some contradictions of socialization processes of income distribution have been considered. The scope of the experience of European countries to development policy of income redistribution in Ukraine is justified. Some ways of changing the mechanism of distribution of the resources, allocated for social purposes, have been suggested. Our attention is paid to the necessity of renewal of the social sphere place in economic reproduction processes, its turning into a source of competitive advantages for business.

Keywords: distribution, socialization, social security institutions of income redistribution.

Постановка проблеми. В системі господарських цілей будь якого суспільства умовно можна виділити дві групи. Перша група – це цілі, пов'язані із наближенням до межі виробничих можливостей суспільства. Друга група – цілі, пов'язані із наближенням до справедливого розподілу, тобто забезпечення такого розподілу обмежених благ між учасниками суспільного виробництва, який відповідатиме не лише вимогам економічної ефективності, а й морально-етичним принципам, соціально обумовленим пріоритетам, загальнолюдським цінностям, сприятиме гармонізації системи економічних інтересів та запобігатиме соціальним конфліктам. В сучасних умовах, коли виробничі можливості найбільш розвинутих суспільств забезпечують гідне життя своїм громадянам, проблеми поліпшення загальносуспільного добробуту все більше формуються не в сфері нестачі виробничих можливостей, а в нездатності суспільств раціонально та соціально справедливо розподілити результати їх використання.

Коли об'єктом економічного дослідження стають проблеми не максимізації виробничих результатів, а раціоналізації їх розподілу, шляхи поширення таких результатів на

численні верстви населення, залучення всіх соціальних груп до участі в розподілі додаткових вигід від економічного зростання, до наукового обігу, з нашої точки зору, необхідно ввести такий термін, як «соціалізація». Останній містить наукове відображення тих аспектів розвитку, що стосуються не накопичення виробничих можливостей, а перетворення їх на чинники зростання суспільного добробуту, аспектів, що характеризують здатність суспільства впроваджувати при розподілі принципи і пріоритети соціальної солідарності й справедливості. Відповідно, дослідження можливостей і обмежень застосування досвіду провідних країн щодо досягнення бажаної міри соціалізації розподілу в економічному регулюванні країн, що розвиваються і, зокрема, України, стає однією з найбільш актуальних науково-прикладних завдань.

Аналіз останніх досліджень та виділення невирішеної частини проблеми. Тлумачення провідних тенденцій соціалізації розподільчих відносин в сучасних умовах до цього часу викликає наукові дискусії. Згідно базових положень теорії людського капіталу інформатизація й інтелектуалізація суспільної праці стають причиною становлення

принципово нової системи диференціації доходів, за якої на пропорції розподілу доходів значно впливає вже не власність на матеріальні ресурси, а знання й здібності, затребувані сучасним ринком. При цьому, вважається, що ні зростання рівності розподілу доходів, ні збільшення чисельності середнього класу не належить до безпосередніх і закономірних результатів функціонування такої нової системи розподілу. Ця система лише знімає обмеження, пов'язані з концентрацією власності на матеріальні ресурси, але не гарантує, що новими можливостями зможуть скористатись всі, або хоча б переважна частина суспільства. Зокрема, люди, які не змогли вчасно опанувати затребувані економікою знання і навички, закономірно опиняться на нижчих рівнях соціальної ієрархії, потерпаючи при цьому як від майнової нерівності, так і від неспроможності скористатись тими вигодами людського капіталу, що пов'язані з раціоналізацією споживацької поведінки та зростанням комунікативних можливостей. Як зазначав Т.А. Стюарт, «тим не менше, невидима рука ринку рухає і ринком праці. Оскільки знання є головним джерелом вартості, варто очікувати, що вигоди одержуватимуть ті, хто працює головою, а всі шишки випадуть тим, хто цього робити не вміє.» [1, С. 124].

Прихильники теорії соціалізації капіталу виходять з того, що зростання чисельності середнього класу та поліпшення життєвого рівня переважної маси населення стає закономірним результатом поєднання сучасної технологічної бази виробництва із конкурентним ринком і трансформацією таких інститутів ринкової економіки, як фірма, контракт, влада і власність. Отже і соціалізація розподілу доходів стає інтегральним результатом закономірної форми адаптації суб'єктів економіки до нового етапу розвитку техніки й організації виробництва, нового місця людини в технологічному процесі створення нової вартості. Зокрема, Л. Ерхард вважав, що ринкова конкуренція, яка підтримується та доповнюється прозорою соціально спрямованою політикою уряду дозволить поєднати високі темпи економічного зростання із поширенням високих стандартів життя для всіх: «...Соціальний сенс ринкового господарства в тому і полягає, що

будь-який успіх економіки, будь-яке досягнення раціоналізації, будь-яке підвищення продуктивності праці йде на благо всьому народу та слугує кращому задоволенню потреб споживачів» [2, С. 233].

Окремим аспектам проблеми соціалізації розподілу та її впливу на економічне зростання присвячені роботи таких зарубіжних і вітчизняних вчених, як П. Кругман, К. Поланьї, В. Якубенко та ін.

Але навіть найбільш яскраво виражені тенденції трансформації відносин розподілу (зростання рівності в другій третині ХХ ст., гальмування цих процесів і стабілізація пропорцій розподілу доходів в останніх його двох десятиріччях та, нарешті, зростання нерівності й розмивання стандартів соціального забезпечення на початку ХХІ ст.) не мають однозначної трактовки: чи то зростання рівності є закономірним, а події останніх років є тимчасовим явищем адаптації суспільних інститутів, чи то соціальні досягнення другої третини ХХ ст. були лише збігом обставин, і не відображають закономірності соціалізації відносин розподілу.

Мета статті. Сформулювати теоретичні підходи до вирішення суперечності між соціалізацією розподілу та вимогами підтримання глобальної конкурентоспроможності національного виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдання цього дослідження вимагають формування цілісного базисного бачення соціалізації розподілу, розуміння місця процесів соціалізації в загальній логіці економічного розвитку. Воно має поєднувати створені теоретичні моделі із результатами систематизації господарських процесів останніх років, відображати результати застосування теоретичних інструментів для пояснення сучасних тенденцій господарської діяльності.

В роботах вітчизняних дослідників, зокрема Ю.К. Зайцева, соціалізація тлумачиться як процес наповнення приватнокапіталістичної економіки якісно новими елементами, що забезпечують узгодження суспільних і приватних інтересів на засадах солідарності й соціального партнерства [3].

В економічній енциклопедії в статті С.В. Мочерного соціалізація економічних систем визначається як процес поступового

еволюційного наповнення підсистем та елементів економічної системи капіталізму соціалістичним змістом [4, С.414]. Виділяються також такі складові економічної соціалізації, як соціалізація продуктивних сил, господарського механізму і економічних відносин. Виділяють визначення соціалізації на макрорівні (як характеристики суспільних процесів) і на мікрорівні (як характеристики зміни моделей поведінки людини). Наприклад, соціалізація економіки на макрорівні тлумачиться як усупільнення процесів виробництва розподілу і споживання [5, С.117], а на мікрорівні – як тенденція, а згодом і закономірність, згідно з якою під впливом потреб виробництва значно прискорюється процес засвоєння і використання основними суб'єктами господарювання (у своїх інтересах) специфічної системи знань, норм, цінностей, необхідних для успішного функціонування народного господарства» [5, С.113]. Обидва визначення розкривають аспекти тих самих процесів: формування певних загальносуспільних пропорцій розподілу ресурсів і доходів, правил і норм соціальної взаємодії нерозривно пов'язано із змінами моделей господарської поведінки суб'єктів економічних відносин.

Наведене дає підставу уточнити розуміння соціалізації економіки: це узагальнення складних процесів, що відбуваються в сфері економічної, соціальної, політичної, ідеологічної взаємодії. Вона відображає формування таких пропорцій розподілу ресурсів і доходів, таких інститутів, правил і норм взаємодії економічних суб'єктів, які перетворюють економіку на інструмент поліпшення добробуту широких верств населення.

Процеси соціалізації розподілу стають формою вирішення більш ніж гострої суперечності відповідних відносин. Загальна спрямованість еволюції взаємодії держави, суспільства і бізнесу в сфері перерозподілу доходів й тягаря фінансування витрат на суспільні блага в країнах ЄС задавалась необхідністю вирішення таких суперечностей. По-перше, у державному регулюванні – суперечності між необхідністю зростання масштабів державного перерозподілу доходів для ресурсного забезпечення вирішення соціальних проблем і згортанням економічної активності, руйнуванням стимулів до під-

вищення виробничої ефективності внаслідок державного втручання. По-друге, інститутів регламентації взаємодії представників різних соціальних груп – між необхідністю вирівнювання розподілу доходів для забезпечення потреб виробництва в ресурсах праці високої якості й потребою більшої концентрації доходів в руках власників капіталу для забезпечення високих темпів накопичення і підтримання підприємств в конкурентоспроможному стані.

Із насиченням суспільного виробництва капіталом, зниженням жорсткості обмежень на масштаби його залучення у виробництво (завдяки формуванню значних потужностей індустриального виробництва та розвитку фінансового посередництва) більші рідкісним, відповідно, пріоритетним щодо розподілу доходів ставав людський, а не фізичний капітал. Це проявлялось, в першу чергу, у формуванні розгалуженої системи соціального забезпечення, що поєднувала засади соціального страхування і державних трансфертів, а також вбудовувала соціальні стандарти в процес вільної контрактації на ринку праці. Зокрема, на початок ХХІ ст. в більшості країн ЄС склалась більш менш збалансована система розподілу фінансового тягаря і вигід від формування фондів соціального захисту населення.

Таким чином, вимогливість суспільства щодо якості людських ресурсів, орієнтація бізнесу на використання високої кваліфікації персоналу як провідного чинника конкурентних переваг слугує запорукою більшої ефективності використання коштів соціальної сфери на боротьбу з бідністю. В умовах високої потреби бізнесу у кваліфікованих кадрах та схильності власників створювати сприятливі умови для формування високої професійної компетенції навіть державні механізми акумуляції ресурсів на соціальні цілі підпорядковуються високим стандартам ефективності механізмів відтворення людських ресурсів.

Всупереч цьому, країни, де бізнес більшою мірою схильний використовувати занижені витрати на оплату праці в якості чинника конкурентоспроможності, де, відповідно, не сформована потужна потреба в висококваліфікованій і добре вмотивованій робочій силі, ефективність використання

ресурсів соціальної сфери для зменшення масштабів бідності буде, переважно, відносно нижчою. Навіть якщо законодавче регулювання або традиції суспільства передбачають більш масштабну участь бізнесу в фінансуванні соціального забезпечення, все одно вона не матиме того цільового навантаження, яке перетворить її на чинник підвищення конкурентоспроможності населення на ринку праці й зростання загального добробуту у суспільстві. Тоді участь бізнесу в фінансуванні програм боротьби з бідністю матиме характер патерналізму, а не інвестування в людський капітал. Відповідно, незалежно від пропорцій розподілу навантаження щодо фінансування соціальної сфери між державою і бізнесом, її ресурсне забезпечення не перетворюватиметься на високі темпи накопичення людського капіталу (тобто знань, навичок і здоров'я здатних забезпечувати приріст продуктивності праці й доходів) і результативність використання ресурсів для зменшення масштабів бідності залишатиметься низькою.

Обтяжливість податкового навантаження для вітчизняного бізнесу, вагомість передбачених законодавством соціальних виплат серед чинників зниження глобальної конкурентоспроможності вітчизняного виробництва традиційно відзначаються науковцями. З іншого боку, відзначаються й незадовільні результати функціонування системи соціального забезпечення, зокрема, низький рівень заміщення трудових доходів пенсіями, недоступність якісних медичних послуг для більшості населення, недоліки ресурсного забезпечення освітньої сфери. Отже, Україна стикнулася із вкрай гострою суперечністю: з одного боку, зростання обсягів ресурсів, що вилучаються з комерційного обігу вкрай негативно позначається на масштабах і ефективності економічної діяльності, а з іншого – підтримання бажаних для суспільства норм соціального забезпечення за наявного рівня фінансування цієї сфери стає неможливим. Частка соціальних витрат в бюджеті України була однією з найвищих в Європі протягом всієї історії незалежності, водночас якість життя населення завжди була далекою від стандартів ЄС. Наприклад, протягом 2000 – 2008 рр. соціальна складова державного бюджету не була нижчою за

25%, проте навіть за використання в якості критерію бідності надзвичайно заниженої вітчизняної межі малозабезпеченості, в середньому за цей період близько 19% українців належали до групи бідних. Поширеність бідності серед працюючого населення, відсутність помітного зв'язку між освітнім рівнем і розмірами доходів, тривале скорочення середньої тривалості життя та погіршення демографічних показників – все це свідчення того, що навіть ціною вагомого негативного впливу фінансового навантаження, яке соціальна сфера спричиняє на вітчизняну економіку, не вдається забезпечити прийнятний для суспільства рівень вирішення соціальних проблем.

Причини такого загострення цієї розподільчої проблеми для України, на нашу думку, саме в специфічності зв'язку економіки і соціальної сфери. Витрати на останню для вітчизняного бізнесу – це лише вимушені прояви патерналізму, але ніяк не інвестиції в створення значущих конкурентних переваг. Переважна частка соціальних витрат є компенсаторний характер, тобто зменшує міру депривації одержувачів щодо певної групи благ, замість того щоб сприяти соціальній мобільності й попереджати виникнення ситуації, коли формується потреба в соціальній допомозі. До того ж, значна частка соціальної допомоги надається в процесі взаємодії державних установ і надавачів послуг, оминаючи власне суб'єкта допомоги. Саме така ситуація склалась із пільгами щодо оплати комунальних послуг, фінансуванням медичних послуг, наданням пільг щодо користування громадським транспортом. В Україні соціальна допомога надається, переважно, в такій формі, що не збільшує купівельну спроможність її одержувачів, а дозволяє виробникам соціально значущих благ отримувати гроші напряму від урядових структур, незалежно від міри задоволення потреб одержувачів допомоги. Останні позбавлені вибору, а виробники соціально значущих благ, по-перше, позбавляються тиску конкуренції, по-друге, необхідності орієнтуватись на реальні потреби соціально вразливих верств населення.

Диктат монополістів розподілу соціально значущих благ провокує неефективне і нецільове використання ресурсів соціальної

сфери, не дозволяє перетворити витрати на соціальне забезпечення на чинник зростання соціальної мобільності населення, підвищення його конкурентоспроможності на ринку праці, зростання трудових доходів. У результаті соціальні витрати не сприяють вирішенню проблеми, а саме, поліпшенню економічного потенціалу населення і усуненню потреби в соціальних допомогах, а лише зменшують тягар бідності, залишаючи одержувачів соціальних допомог залежними від системи соціального забезпечення. При цьому пошук шляхів поліпшення ситуації ускладнюється традиційним баченням недостатності фінансування соціальної сфери як провідної причини низької якості її функціонування. Проблема не вичерпується недостатністю фінансування, вона, значною мірою, породжена нераціональними механізмами розподілу і застосування виділених на соціальні цілі ресурсів. Відповідно, самого зростання масштабів ресурсів, що спрямовуватимуться на вирішення соціальних проблем недостатньо для суттєвого поліпшення соціально-економічного становища населення. Значущі позитивні зрушення в якості життя вимагають суттєвого оновлення принципів ресурсного забезпечення соціальної сфери, усунення монополізму виробників соціально значущих благ, задіяння потенціалу конкуренції між ними для запровадження прогресивних стандартів ефективності їх діяльності, надання вибору одержувачам соціальної допомоги способів і форм використання ресурсів соціальної сфери.

Другий бік проблеми ресурсного забезпечення вирішення соціальних проблем, негативний вплив оподаткування та соціальних внесків на конкурентоспроможність та умови відтворення капіталу, поширено розглядається лише в контексті надмірності соціального тягара. В результаті ігнорується не менш значуща проблема – перетворення соціально спрямованих витрат бізнесу на чинник поліпшення забезпечення якісними ресурсами праці й підвищення конкурентоспроможності навіть в умовах зростання рівня соціальної захищеності працюючих. Не лише зменшення ставок оподаткування та стягнення соціальних внесків з власників бізнесу може сприяти поліпшенню виконання останніми своїх соціальних функцій, а й на-

дання більшої свободи у виборі напрямів і форм їх виконання, надання надійного механізму контролю за цільовим використанням здійснених соціальних платежів.

Висновки. Результативність вирішення соціально-економічних проблем визначається не тільки пропорціональним розподілом Національного доходу, часткою соціальної сфери у складі сукупних ресурсів суспільства, не тільки пропорціональним розподілом доходу між бюджетами, спеціальними органами соціального призначення та факторними доходами суб'єктів господарювання. На міру ефективності використання ресурсів соціальної сфери значно впливає поширена в бізнес структурах модель підтримки конкурентоспроможності. Якщо ефективність економічної діяльності ґрунтується на високих вимогах до якості трудового потенціалу, поєднанні гідного рівня трудових доходів і активної участі бізнесу в формуванні ресурсного забезпечення системи відтворення кваліфікованих кадрів, то соціальна сфера перетворюється з джерела споживчого тиску на економіку на джерело конкурентних переваг і вигідний об'єкт інвестування. Якщо ж бізнес обирає модель підтримки конкурентоспроможності, засновану на дешевій робочій силі, прагне замістити свідому і творчу участь працівників у вирішенні завдань фірми жорсткою регламентацією трудових функцій, то соціальна сфера стає тягарем розвитку і підтримання конкурентоздатності бізнесу, а механізми ресурсного забезпечення її діяльності перетворюються на засоби реалізації патерналістських традицій і позбавляються здатності сприяти вирішенню головного завдання соціалізації розподілу: усунути залежність широких верств населення від соціального забезпечення, вбудування механізмів забезпечення добробуту в механізми функціонування бізнесу.

Для України вирішення проблем соціалізації розподілу вимагає не просто зміни пропорцій розподілу доходів між сферами (створення ринкових і неринкових благ), між комерційним обігом і державним бюджетом, а принципового оновлення місця соціальної сфери в процесах економічного відтворення, перетворення її на джерело конкурентних переваг для бізнесу, підпорядкування забезпеченню високої соціаль-

ної мобільності населення, підвищенню продуктивності праці і доходності трудової діяльності, як єдиної об'єктивної основи зростання рівня соціальної захищеності всіх верств населення.

Література

1. Томас А. Стюарт Интеллектуальный капитал: новый источник богатства организаций / пер. с английского В. Ноздриной. – М.: Поколение, 2007. – 368 с.
2. Ерхард Л. Социально-рыночное хозяйство /Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 Т. / Сопред. научно-ред. совета Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов, Т.ИИ Эпоха социальных переломов / Отв. ред. А.Г. Худокормов. М.: Мысль, 2005. – 896 с. (с. 639).
3. Зайцев Ю.К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства / Київський національний економічний ун-т. –К.: КНЕУ, 2002. – 188 с.
4. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.3 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002 р. – 952 с.
5. Зайцев Ю. К., Савчук В. С., Мельник О. М., Малий І. Й., Фукс А. Е. Трансформаційна економіка: навч.- метод. посіб. для самост. вивчення дисципліни / Державний вищий навчальний заклад "Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана" – К. : КНЕУ, 2008. – 368 с.